

ÚJ KÖNYVEK

Csaba László: A fölemelkedő Európa

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 482 oldal

Az itt ismertetett új könyv egyenes folytatása a szerző tavaly megjelent angol nyelvű munkájának (Csaba, 2005), amelyről e sorok írója közöl recenziót (Szakolczai, 2006). Az angol és magyar nyelvű változatok közlésének sorrendje ez esetben eltér a szokásostól. Nem egy sikeres magyar könyv jelent meg változatlanul, angolul, hanem egy sikeres angol nyelvű könyv jelent meg, nagymértékben bővített formában, magyarul. A könyv szinte valamennyi fejezete bővebb a korábbi változatnál, és a könyv két új, kiemelkedően érdekes fejezettel egészült ki. Az új bevezető fejezet, amely a szerény „Előszó a magyar kiadáshoz” címet viseli, a szerzőnek a közgazdaság-tudományi munka céljaival és feladataival kapcsolatos vallomását írja le. Az új, 9. fejezet az EU jövőjével és a jövőben követendő magyar EU-politikával – a szerző saját szavai szerint a Stabilitási és növekedési egyezmény filozófiája és gyakorlata közti eltérésekkel – foglalkozik.

A szerző tehát – eltekintve a statisztikai adatsorok és értelmezésük kiegészítésétől – elsősorban a könyv centrális részének tekinthető 5–8. fejezetet tökéletesítette és egészítette ki ezzel az új fejezettel. Ezek a részek most már egészen határozott és közérthető állásfoglalást tartalmaznak az EU jövőjével, az EU által követendő politikával és hazánk EU-politikájával, sőt általános gazdaságpolitikájával kapcsolatban. A könyv tehát, amelynek már az előző változata is fontos referenciaműnek tekinthető e témában, most már félreérthetetlenül megfogalmazott általános és magyar gazdaságpolitikai állásfoglalások és ajánlások gyűjteményévé is vált.

A recenzor véleménye szerint e kötet legfontosabb részei ennek megfelelően a konkrét állásfoglalásokat és ajánlásokat elsősorban tartalmazó központi, 5–9. fejezetek. Ezekkel fogok tehát a legnagyobb súllyal foglalkozni, és emiatt viszonylag rövid lesz az ezeket megelőző és követő fejezetek tárgyalása. Ezeket az első és utolsó fejezeteket valamivel részletesebben mutatja be a már idézett korábbi recenzió.

Az 1. fejezet a következő bekezdéssel kezdődik, amelyet érdemes szó szerint idézni: „Ez a könyv *Mancur Olson* (1982/1987) negyedszázada megjelent korszakalkotó írásához kötődik címválasztásában és megközelítésében egyaránt. Azt vizsgáljuk ugyanis, hogy igaz maradt-e a meglátás: az érdekcsoportok uralta közpolitika a nemzetek hanyatlásához vezet. Alapkérdésünk az, hogy a rendszerváltozás, a globalizáció mélyülése és az EU jelentette kihívások vajon olsoni »külső sokkot« jelentenek-e az átalakuló országok számára, továbbá hogy mitől függ az, hogy ezek hatására hanyatlóból fölemelkedő nemzetté válik-e egy társadalom a nagy gazdasági átalakulás eredményeképpen.” (11. o.) Ezt újabb, hasonló szemléltető állásfoglalás követi. „A magam részéről, a skandináv és a közép-európai hagyományokat követve, feladatommak tartom a közvélemény alakítását és a közélet homlokterében álló napi vitákban a pártatlan, tárgyilagos tájékoztatást. [...]

Nyilván minden társadalomtudományi munkában van értékrend.” (13–14. o.) A recenzor álláspontja szerint is valóban ez az a kérdés, amellyel a mai magyar közgazdászoknak foglalkozniuk, és ez az a mód, ahogy ezt tenniük kell.

Ezt az állásfoglalást – előrevételezve a későbbi tárgyalást – több alapvető fontosságú megállapítás követi. A fölemelkedő Európa fogalma a sikeres, az EU-hoz csatlakozó országokra korlátozódik, az ő fejlődésük a fölzárkózó országok más csoportjával – Írország, Portugália, Tajvan, Dél-Korea, Chile, Izrael vagy Mexikó – mutat hasonlóságot, míg a többiek problémái inkább a lemaradókkal azonosak. Azok a politikai erők, amelyek nem tudnak, vagy nem akarnak megbirkózni a transznacionalizálódás új kihívásaival, rendre a történelem süllyesztőjébe kerülnek. A mély szegénység csökken ugyan, de a szegénységtől eltérő egyenlőtlenség nem, hanem még nőhet is az országok közti immár 22-szeres értékről. A Világbank által is számított emberi előrehaladási mutatószámrendszer (Human Development Indicators) szerint azonban az ellenkező eredményre jutunk, a különbség az elmúlt fél évszázadban jó harmadával csökkent, az elmúlt két évtizedben pedig e mutatószámrendszer szerint páratlan mértékű volt a konvergencia. Ez a félreérthetetlen konvergencia ugyanakkor az országokon belüli egyenlőtlenség növekedésével jár együtt. Ez a bevezető fejezet az EU előtt álló és megoldásra váró problémák áttekintésével zárul.

A 2. fejezet címe „Mivégre írjunk könyvet”, és ez a fejezet először az új politikai gazdaságtan fogalmát tisztázza. Amint leírja, a közgazdaság-tudomány főiránya egyre jobban elkülönül a többi társadalomtudományoktól, és ugyanakkor módszertani igényességre és számszerűsíthető, mérhető eredményekre törekszik. Ezzel több bírálója szerint öncélúvá torzult, egyre elvontabbá vált, és szembekerült az üzleti és politikai gyakorlattal. Előtérbe került a módszertani szigor, de leértékelődött a társadalmi relevancia szempontja. Az új politikai közgazdaságtan ugyanakkor – a közgazdaságtani paradigmán belül maradván – beépíti a társadalmi és üzleti döntéseket, a közösségi választásokat és a jórészt jogszabályok alkotta játékszabályrendszer hatását. Ez az új politikai gazdaságtan nem kívánja, és nem is tudja „leváltani” a közgazdaságtan főáramát, hanem kiegészíti azt. Ennek folytán beépül a közgazdaságtanba többek között a szociológia és a politikatudomány is, ami társadalmi relevanciát ad az új politikai közgazdaságtani elemzésnek. A fejezetnek ez a része az ebbe a körbe tartozó folyóiratok részletes áttekintésével zárul, és ezzel nagymértékben megkönnyíti a tájékozódást a téma iránt érdeklődők számára.

Ugyanezen fejezet második része úgy érvel, hogy a tágabb értelemben vett volt szovjet birodalom területén kialakult most már 30 új ország helyzetét egyre kevésbe a közös múltnak ez az 50, illetve 70 éve határozza meg. A feltörekvők csoportjában a növekedés trendértéke rendszeresen és jelentősen meghaladja az OECD-átlagot. Ezek az országok tartoznak a fölemelkedő Európa kategóriájába, és a könyv elsősorban velük foglalkozik. Más, elsősorban a közép-ázsiai országok ugyanakkor a gyarmati időszakot követő feladatokkal szembesülnek. Ezek az alapvetően és mélységesen különböző csoportok most már semmiképpen sem gyömszölhetők egy kategóriába.

A 3. fejezet, amely az átalakulás számait ismerteti, lényegében véve ugyanezzel a megállapítással indul: a széttartás irányzata az erősebb, és a közös kommunista múlt jelentősége elhalványul. A siker vagy a sikertelenség most már nem magyarázható a szocialista múlt örökségével. Az az alapkérdés, hogy fölzárkózunk-e vagy lemaradunk. E téren az az alapvető meghatározó elem, hogy a Nyugat egészében nem volt recesszió az 1988–2003-as időszakban, az átalakuló országokban viszont mély transzformációs válság zajlott le, és ennek folytán az átalakuló országok és a Nyugat közti fejlettségi szakadék az elmúlt másfél évtized során nőtt, mégpedig annál nagyobb mértékben, minél fejletlenebb országokról van szó.

Az országokénti eredményeket a könyv részletesen tárgyalja, de ezekre itt nem lehet kitérni. Talán azt érdemes megemlíteni, hogy a könyv részletes elemzéssel támasztja

alá azt a tételt, hogy az orosz és az ukrán visszaesés nem volt olyan különös tragédia, mint ahogy ezt általában tárgyalkják, hanem jobban beleillik az általános képbe, és csak az időzítése volt eltérő. Ez a fejezet újra megadja a fölemelkedő Európa meghatározását is: ebbe csak az EU-hoz csatlakozó államok tartoznak, míg a többiekre inkább a fejlődő vagy gyarmati sorból felszabaduló országok problémái jellemzők.

A statisztikai idősorokból levonható általános következtetéseket a 78–79. oldal foglalja össze. Ezek szerint a 30 országon belül nem annyira konvergenciára, mint inkább divergenciára lehet számítani. Egy részük fölemelkedik, más részük nem, és a fölemelkedők összes mutatószáma általában párhuzamosan kedvező, a lemaradóké pedig párhuzamosan kedvezőtlen. A gazdasági siker elsősorban a világgazdaságba való szerves és tökéletes beépülés eredménye, és a siker, a fenntartható fejlődés nélkülözhetetlen építőkövé a tartós gazdasági növekedés. A siker nélkülözhetetlen előfeltétele a SLIP – a stabilizálás, liberalizálás, intézményépítés és privatizálás – követelményeinek megvalósítása. A puha gazdaságpolitikai megoldások sehol sem bizonyultak szociálisan kedvezőbbnek. Végül a pénzügyek alakulása, különösen a megtakarítás, a beruházás, a pénzügyi rendszer, a fizetési mérleg és a működő tőke befektetése együttesen perdöntővé vált a gazdaság reálmutatóinak fejlődése szempontjából.

A 4. fejezet azzal foglalkozik, hogy mennyire volt képes ezeknek a problémáknak a kezelésére a fejlődés-gazdaságtan. Alapvető tétele, hogy a fölemelkedő Európa országai közepes jövedelmű államok, és egyre kevésbé a szocialista múlt, de ugyanakkor egyre inkább ennek az országcsoportnak az általános vonásai jellemzik őket, és ezért egyre inkább alkalmazható rájuk a többi hasonló fejlettségű ország analógiája. Ez voltaképpen kedvező fordulat, mert az átalakulási folyamat kezdetén senki sem volt, sőt senki sem lehetett az átalakulás megfelelő levezényléséhez szükséges ismeretek birtokában.

A fejezet fennmaradó része a modern fejlődéselmélet kialakulását írja le. Közvetlenül a második világháborút követő időben létezett önálló fejlődéselmélet. Az olajválságokat követő időben valóságos kopernikuszi fordulat zajlott le, amely azt mondta ki, hogy a szegény és fejlődő országokra is ugyanazok a közgazdasági elvek vonatkoznak, mint a gazdagokra és fejlettekre. Végül most van kialakulóban a fejlődés-gazdaságtan új, nagyrészt a neoinstitutionalizmusra támaszkodó irányzata.

Az 5. fejezet címe: „A transznacionális piacok és a helyi politika” kissé félrevezető. Itt elsősorban nem a transznacionális piacok és a helyi politika, hanem a transznacionalizálódás és a helyi állam kapcsolatáról van szó. A szerző következetesen a transznacionalizálódás szót használja az erősen ideológiai és propagandisztikus felhangúvá vált globalizáció helyett. E szó azt fejezi ki, hogy a gazdasági erők áthatolnak az országhatárokon és a nemzetállamok keretein. Ami a címben szereplő másik szót illeti, hajlamosak vagyunk arra, hogy a politikán napi politikai csatározást értsünk, itt azonban sokkal többről van szó, arról, hogy hogyan teszi, vagy nem teszi lehetővé az állam a transznacionalizálódást, ami pedig az előző fejezetben kifejtettek szerint a fejlődés legfontosabb előfeltétele. Nem a transznacionalizálódás önmagában a meghatározó erejű tehát, hanem ennek a helyi politikával, a helyi államhatalommal való ötvöződése, és ennek az összekapcsolódásnak a föltörekvő Európa esetében fontos környezeti tényezője, katalizátora az EU.

A fejezet bevezető elemzése szerint, ha az eredmény gyalázatos, mint Oroszországban, akkor ez – a ma egyre általánosabban elfogadottá váló neoinstitutionalizmus szellemében – elsősorban kormányzati kudarc. A kormányzat kudarca alapozza meg a piaci kudarcot, amely viszont újabb és újabb állami beavatkozást tesz szükségessé. Az élenjárók sikere viszont elsősorban a transznacionalizálódás következménye, és emellett annál sikeresebb egy ország, minél határozottabban tudja elválni az államigazgatást a vállalkozásokhoz kötő köldökzsinórt. Határozottan meg kell tehát különböztetni az államot,

a közigazgatást, és a magállamot (core state), az utóbbinak fenntartva a döntőbírói és szabályozó feladatokat. A széles hatáskörű, beavatkozó, de gyöngye állam tehát a lemaradás útja, viszont a szűkre szabott hatáskörű, csak a leglényegesebbekkel foglalkozó, de erős állam a felemelkedés záloga.

Ez a fejezet azt is leírja, hogy változik a nemzetközi pénzügyi intézmények gyakorlata, és csökken a súlya. Ez nem csupán az előbb tárgyalt elméleti fejlődésnek és a nemzetközi pénzügyi intézmények gyakorlata elleni liberális támadásnak a következménye, hanem a konzervatív, republikánus kormányzat szellemének is. A republikánusok, izolacionista hagyományaik folytán, mindig is bizalmatlanabbak voltak a nemzetközi intézményekkel szemben. Mindezek következtében a Világbank már *James Wolfensohn* elnöksége idején a „reformok helyi tulajdonlását”, vagyis a helyi hagyományok követését és a helyi politika kezdeményező szerepét hangsúlyozta, a 2005-ben elnökké választott *Paul Wolfowitz* alatt pedig kimondottan a legszegényebb országok gondjaira szakosodó szervezetté válik. A sorozatos komoly kritikák hatására az IMF is csupán az átmeneti pénzügyi nehézségekkel küzdő országok problémáinak megoldásával foglalkozik, és nem erőlteti rájuk a fejlett világ, elsősorban az Egyesült Államok institutionális berendezkedését.

A sikeres országok tapasztalatai megerősítik az előbb leírt általános következtetéseket. A szerző szerint a pénzügyi szektoron belüli külföldi stratégiai tulajdonlás – noha ezt sokan elleneztek – sikeresnek bizonyult. Ezzel a forráselosztásban a tőkepiac szerepe meghatározóvá vált, ami a szerző szerint a siker alapvető feltétele. Ezzel – amint írja – a világpiacon követő folyamatos szerkezeti illeszkedés befejezett tényévé vált. A lemaradás útja viszont a sodródás és a rögtönzés, aminek oka pedig főként a kiterjedt és nem hatékony állam, vagyis végső soron a kormányzati kudarc, továbbá az ezzel szorosan összefüggő elégtelen megtakarítási szint és általános bizalomhiány. Mindezek folytán a társadalom a termelési potenciál közelébe sem juthat. A transznacionális piacok és a helyi politika kapcsolata tehát nem véletlenszerű. Az erős, de nem intervencionista központi állam és a főképp, de nem kizárólag a piacokon végbemenő transznacionalizálódás erősítik egymást, ennek a kapcsolatnak a kialakításában pedig a sikeres országok esetében meghatározó szerepet játszott az EU.

A 6. fejezet tulajdonképpen három fejezetet foglal magába, amelyeket lazán fűz össze elsősorban nem is a bevezetés, hanem a 182. o. szövege. Az itt leírtak szerint az utóbbi időben összhang jött létre a korábban eltérő globális (amerikai ihletésű) és kontinentális (német és francia ihletésű) felfogás között, de ennek ellenére súlyos hiba lenne a két folyamat azonosítása. Ennek megfelelően a fejezet első része a globalizálódás által fölvetett problémákkal, második része az európaizálódás sajátos feladataival, az utolsó rész pedig – ezek függvényében – azokkal a kihívásokkal foglalkozik, amelyekkel az új tagállamoknak kell szembenézniük. Az európaizálódás nyilván az új EU-tagállamoknak az európai viszonyokhoz való alkalmazkodását jelenti, noha ez a szóhasználat voltaképpen helytelen, mert ezek mindig is európai államok voltak.

A világméretű kihívásokat illetően a kötet mindenekelőtt határozottan elutasítja azokat a közkeletű nézeteket, amelyek szerint a világban előforduló minden rosszért a globalizáció lenne felelős. Ez távolról sem meglepő, akár meglepőnek is tűnhet azonban az a határozottság, amellyel a szerző elutasítja a nemzetközi tőkepiacok szabályozásának még a gondolatát is. Ezt követően és az előző fejezetben már leírtak folytatásaként a kötet tovább foglalkozik a nemzetközi szervezeteknek azzal a visszametszésével, amelyet a republikánus kormányzat vezetett be. A szerző ez után ugyanilyen határozottsággal ítéli el azt a törekvést, hogy a WTO munkaügyi ajánlásokkal és környezetvédelmi kérdésekkel is foglalkozzék. Szerinte az ilyen intézkedések károsak lennének, és a fejlett országok nem vámjellegű piacvédelmének eszközévé torzulnának. Ennél nem kisebb

határozottsággal képviseli azt az álláspontot, hogy a WTO ezredfordulóinak is nevezett fejlesztési fordulójának sikeres lezárása főképp a szegény országok érdekében állna a fejlett országok számos tekintetben tapasztalható képmutató magatartása ellenére. Még ezeknél is fontosabb azonban annak kifejtése, hogy „világtársadalom” van kialakulóban világméretű döntéshozattal, az egész világot átszövő hálózatokkal és a közgondolkodás globálissá válásával. Ezt a megállapítást az ezzel járó problémák felsorolása követi, a pénzügyi botrányoktól és a világméretűvé vált pénzpiacok sérülékenységétől az univerzális jóléti állam válságáig.

Az európaizálódás sajátos feladataival foglalkozó fejezet részben abban látja a probléma lényegét az új tagok szempontjából, hogy csatlakozásuk – a korábbi bővítésekkel és voltaképpen minden nemzetközi tárgyalási folyamat lényegével ellentétben – egyoldalú átvétel, nem pedig kölcsönös tanulást jelentett. Az EU alapszerződést Amszterdamban (1997) és Nizzában (2001) úgy módosították, hogy az új tagokra a régieknél szigorúbban alkalmazták. Ugyanakkor a megerősített együttműködés realissá teszi, elsősorban az új tagok számára, a másodrendű tagság veszélyét. Ezt az általános és összefoglaló bevezetést az ezzel összefüggő és ebből adódó kihívások felsorolása követi, a politikai integráció elmélyítésétől a regionalizmuson át a közös kül- és biztonságpolitikáig. Már itt is megjelenik az új tagokat érintő legfontosabb következtetés: a strukturális alapok összege és sorsa, valamint az uniós területfejlesztési politika egyre kevésbé lényeges az új tagállamok fejlődése szempontjából, a pozitív átutalási egyenlegre való törekvés nem hozhat nagy eredményeket, és ettől függetlenül is másodlagos jelentőségűvé vált.

Ami végül az új tagokat érintő kihívásokat illeti, az első lépést a déli bővítéshez viszonyítva nevezetesen alacsony költséggel sikerült megoldani, most jön azonban a feketeleves: a második generációsnak nevezett feladatok sora, a hálózati iparágak, a nyugdíjreform és a közigazgatási reform. A szerző szerint nehéz elképzelni, hogy ne legyen összefüggés az intézményi reform helybenjárása és a növekedési trend lassulása között. Szerinte elvben sem képzelhető el, hogy az új tagállamok további és radikálisabb reformok nélkül a konvergenciamodellekben számított gyorsabb ütemű növekedési pályára álljanak. A reformok fő területei az államháztartás, a közigazgatás átalakítása, a területi reform, a jóléti szolgáltatások átszabása stb. A legfontosabb azonban a társadalom szubjektív értékrendjének megfelelő méltányosság, mert ennek elérése nélkül a kontinentális, európai típusú, megegyezései politikai rendszereknek befellegzett. A fejezetet a most leírt, sőt idézett mondat szellemében a reformmal együtt járó társadalmi stresszről szóló hosszasan fejtegetés zárja le, amely stressznek csak egyik oka a kialakult egyenlőtlenség, valamint az elképzelések és az eredmények közti szakadékszerű törés. A stressz feloldásához alapvető és a szerző által részleteiben is leírt szemléleti változásra van szükség mind az EU-15-ben, mind pedig az új tagállamokban.

A 7. fejezet abból az alaptételből indul ki, hogy a 2004 előtti politika nem folytatható tovább, és a „vívmányok védelmére” irányuló politika napjai meg vannak számlálva. Ezt a megállapítást hosszasan elemzés követi a rendszerváltás és az integráció kapcsolatáról. Ebben a szerző nem értékeli különösképpen pozitívan az új tagállamok csatlakozási folyamatát és az EU ezzel kapcsolatos magatartását. Amint írja, a korábbi bővítésekhez képest sokkal kisebb mértékben juthatott érvényre a folyamat lényegét jelentő kölcsönösség, és mindvégig meghatározó maradt az egyoldalú alkalmazkodás. A tagság explicit kritériumait a 2003. júniusi koppenhágai csúcs határozta meg. Az erősebb tárgyaló fél lényegében előírta a teendőket. Ez, noha nem volt meglepő, nem volt összhangban a korábbi tagfelvételek gyakorlatával. Általános volt az új demokráciákkal szembeni bizalmatlanság, valamint a mélyítési eredmények féltése. Ezt a kioktató-nevelő magatartást sokkal kevésbé utasították el az érdekeltek, mint ahogy ez várható lett volna, és

megvolt az uniós követelmények túlteljesítésére való törekvés. Ezt az indítást négy kérdés felvetése követi, és a következő alfejezetek ezekre adnak választ

Az *első kérdés*, hogy valóban a világ legversenyképesebb szabályozási közegébe lépnek-e be a fölemelkedő Európa országai. A válasz ismét nem a legpozitívabb az EU-15 számára. A központi kérdés az, hogy adva van-e a mag-EU-nál lényegesen gyorsabb, a többi feltörekvő piaci országhoz hasonlóan élénk növekedésnek az esélye. A szerző szerint az EU mai megoldásai nem állják ki ezt a próbát. Szembetűnő a részérdekek uralma az általánosabb megfontolások, különösen pedig a hatékonysági célok fölött, és számos területen félreérthetetlenül tapasztalható a túlszabályozottság. Nem látszik indokoltnak, hogy az új tagországok átvegyék az EU agrárszabályozását, és nem tekinthető kielégítőnek a strukturális alapok kezelésének hatékonysága sem. Helytelennek bizonyult, hogy az új tagországok területi beosztásukat a várható uniós összegek maximálásának szempontja szerint alakították át, amikor például 2004-ben a nettó uniós transzferek, saját források nélkül, a GDP alig 0,2 százalékára rúgtak.

A *második kérdés*, hogy vajon meddig folytatható még az új megoldások másolása. A válasz lényege, hogy a déli államok tapasztalata egyértelműen óv attól, hogy az uniót egyfajta automatikus felzárkóztatónak vélhessük. Az uniót csak ennél szélesebb összefüggésben, és nem automatikus növekedést gyorsítóként célszerű értelmezni. Egyes megfigyelők szerint már most tapasztalhatók a növekedés kifáradásának jelei. Az új tagállamoknak tehát az EU által megkövetelt, általa elfogadható minimális szinten messze túlmutató, radikálisabb reformokra van szükségük önérdemből, és ezért politikájukat nem határozhatja meg az EU előírásainak másolása.

A *harmadik*, az előbbivel szorosan összefüggő *kérdés* az, hogy miként működik az európaizálódás akkor, amikor már nem működik az új demokráciák sajátos túlteljesítési törekvése. A válasz legfontosabb eleme, hogy az OECD-országokban nem csökkent, hanem empirikusan dokumentálható módon nőtt a nemzetgazdasági rendszerek különfélesége, ami nyilvánvaló módon cáfolja az íróasztal mellett kiötlött ideáltípushoz való közelítés helyességét. Az EU-ban erősödik a föderalizmus felé haladás, a mindenre kiterjedő, központi uniós szintű szabályozás kivétel, a szubszidiaritás alapján álló helyi eltérés és sajátos megoldás pedig egyre inkább a szabály. A rugalmas, testre szabható szabályozás igénye nem a kibővülés tényéből vezethető le, hanem a globális folyamatok természetéből.

A *negyedik kérdés* – amely ismét szorosan kapcsolódik az előzőkhöz – az, hogy mit kell gondolni az uniós szervektől hallható sztenderdizálási törekvésekről, mennyiben jogos az azonos pálya elve, és mennyiben építsünk a rendszerek versenyének tartósságára. A szerző válasza egyértelmű. Szerinte végső határához érkezett az EU ágazati integráció építő, központi bürokratikus irányítással szervezett, a német és francia hivatali hagyományokhoz és mentalitáshoz, valamint az 50-es és 60-as évtizedek tervezői beállításhoz kötődött mai modellje. A kétsebességes Európa mind a gazdaságpolitikában, mind az intézményi felépítésben valósággá vált. Ezért ma már nem lehet az intézményépítés vezérfonala az uniós vívmányok alkalmazása. Az EU-n belül a fölemelkedő Európa országainak a reformtáborát célszerű támogatniuk, mert valós nemzeti érdekeik nem a GDP néhány tizedszázalékára rúgó nettó transzferekhez, hanem mindenekelőtt az uniós működőképességének megőrzéséhez és javításához, a közös föllépés révén javuló érdekérvényesítéshez kötődnek. Ezért kifejezetten ellenjavallt, hogy a fölemelkedő Európa országaiban a társadalom működését alapvetően befolyásoló nagy rendszereket a reménybeli uniós pénzek megszerzhetőségének szempontjait követve alakítsák ki.

A *8. fejezet* a recenzió szerében – remélhetőleg a szerzővel egyetértésben – az itt ismertetett mű központi részén belül is a központi, a jelenleg legaktuálisabb, sőt legégetőbb gazdaságpolitikai problémákkal foglalkozó része. A fejezet a provokatív „Európai

kényszerzubbony” címet viseli, a Stabilitási és Növekedési Egyezmény közkeletű kritikájára utalva, következtetése és ajánlása azonban ez esetben is egyértelmű. Az egyezmény nem kényszerzubbony, amelyet levetni, hanem nagyon is hasznos iránymutató, amelyet követni kell. Már a bevezetésben egyértelműen leszögezi, hogy szerinte csak az árstabilitáson és kiegyensúlyozott államháztartáson alapuló növekedés fenntartható, és az Európai Központi Bankok Rendszerének decentralizált intézményi és működtetési módja bevált, amit az események menete és a piac ítélete is igazolt. E megállapítások fényében veti fel azt a kérdést, hogy szükség van-e az egyezmény felpuhítására, a puha pénz és a gazdasági finomhangolás kettősére építő, az 50-es és 60-as évekbeli gazdaságpolitikai gyakorlat csöndes visszaállítására. Erre már eleve megadja azonban a választ azzal, hogy a szerkezeti jellegű versenyképtelenség nem számolható föl konjunktúrapolitikai eszközökkel, fiskális lazítással.

Ez a fejezet két kérdést tárgyal tehát két országcsoportra vonatkoztatva: a Stabilitási és Növekedési Egyezményt és az eurót. A két kérdés együttes tárgyalására kerül sor az első alfejezetben és az EU-15 vonatkozásában.

A szerző itt mindenekelőtt azt állapítja meg, hogy az euró szerves fejlődés, évtizedes, kísérletekkel és tévedésekkel terhes tanulási folyamat eredménye, nem pedig elméleti konstrukció gyakorlati alkalmazása. A rögzített árfolyamok évtizedei után a pénznem eltérése pusztán névlegesség, formalitás volt. Az euró bevezetésének ugyanakkor szükségszerű velejárója, kiegészítése volt a Stabilitási és Növekedési Egyezmény, amely a közismert számszerű előírásokat tartalmazta. A közös valuta működése szükségképpen igényli, hogy a pénzügyi szempontjából meghatározó költségvetési politika összehangolt legyen, és ezért nem volt elkerülhető az egyezmény létrehozása. Ugyanakkor maga az egyezmény is, a fiskális politikára vonatkozó megkövetéseivel együtt, hosszú tanulási folyamat eredménye. Az unió tagállamaiban, spontán tanulási eredményeként, már a 80-as években létrejött és a 90-es években megszilárdult a szabálykövető gazdaságpolitika kerete, és általánossá vált az a felismerés, hogy a napi megfontolások által nem befolyásolt, hosszú távra érvényes szabályok révén célszerű intézményesíteni a gazdaságpolitika konzisztenciáját. A közhatalomnak nem hivatása a napi ügyek intézése, és erre nincs sem képessége, sem lehetősége. Önálló és szerves fejlődés eredménye tehát mind az euró, mind az egyezmény, amelyek egymás szükségszerű kiegészítései, és nincs bizonyíték ezek növekedést visszafogó hatására. A szerző a következő alfejezetben sorra cáfolja az általa kifejtett nézetekkel szembeni ellenvetéseket.

A fölemelkedő Európát e szempontból tárgyaló rész először az egyezménnyel foglalkozik. Az alapvető probléma – visszanyúlva az előzőkre – az, hogy ha az unió magjának vezető államai – Németország, Franciaország és Olaszország – nem tartják be az egyezmény előírásait, akkor ugyan miért tartásuk be ezeket a náluk sokkal nehezebb helyzetben lévő visegrádi országok, különös tekintettel arra, hogy komoly szaktekintélyek is hangot adnak annak, hogy az egyezmény káros, és visszafogja a növekedést. Ezekben az országokban tehát általánossá vált a teljes közéletet átható populizmus, ahol az egyik újraelosztó platform a másikkal verseng. Ennek eredménye az, hogy ezek az országok alacsonyabb termelékenységgel és nagyobb jövedelmi szóródással kerülnek ki a folyamatból, mint a szabálykövetők. Távolról sincs szó ugyanis arról, hogy a „jó deficitek” – tehát a fejlesztésre fordított kiadások – jellemeznék a fölemelkedő európai országok többségét, a deficitek elsősorban fogyasztástámogatásból és veszteségtérítésből erednek. Ez megerősíti azt, hogy az egyezmény nem tekinthető közgazdaságilag téves, az unió tagállamok érdekeivel ellentétes, fölösleges és kártékony korlátozásokat tartalmazó fércműnek.

Ami a kérdés másik oldalát, az eurót illeti, a szerző azt hangsúlyozza, hogy kis, nyitott ország valutájával szó szerint „bármilyen” megtörténhet, és ezért az euró minél előbbi

bevezetését főként e sérülékenység teszi szükségessé. Ezt követően – akárcsak korábban és az EU-15 vonatkozásában – sorra veszi, és sorra cáfolja az euró minél előbbi bevezetését támadó érveket, ismertetve a kérdés külföldi és hazai irodalmát.

A következtetések még egyszer alátámasztják a már kifejtetteket. Mind a régi, mind az új EU-államok nagy része szerkezeti gondokkal küzd, márpedig az ezekre az okokra visszavehető lassulást nem lehet költségvetési lazítással orvosolni. Figyelemre méltó, hogy a tartósan az átlag fölötti ütemben növekvő uniós tagállamok – Írország, Finnország, Svédország és Spanyolország, valamint a balti államok és Szlovénia – könnyedén teljesítik az egyezmény előírásait, vagyis ez nem tekinthető növekedést gátlónak. A szerző félreérthetetlenül elítéli tehát azt a populista fordulatot, amely szerinte a növekedés lelassulásához vezetett, amihez a kétezres évek első öt évében az euróövezet intézményi és nominális követelményeitől való távolodás társult. Szerinte a fölemelkedő Európa országai reális konvergenciájának legbiztosabb alapja a nominális konvergencia. Minél hamarabb felelnek meg ezek az országok az egyezmény előírásainak, annál hamarabb vezethetik be a közös valutát és iktathatják ki tartós növekedésük akadályai közül az árfolyamkockázatot, valamint az ezen alapuló tőzsdekrachok veszélyét.

A 9. fejezet, amely nem található meg a korábban megjelent angol kiadásban, és amely a szerző egy előadásának átdolgozott szövege, újabb és a közgazdaság-tudomány legújabb fejleményein alapuló érvekkel egészíti ki az előző fejezetek következtetéseit. Az előző fejezet nagy részének központi problémája tulajdonképpen az, hogy a gazdaság mennyire finomhangolható, vagyis milyen mértékben van lehetőség a folyamatokba való közvetlen, diszkrecionális beavatkozásra. *Buchanan* és *Wagner* kimutatták, hogy a demokráciák hajlamosak a túlköltekezésre, a 2004. évi Nobel-díjjal kitüntetett *Kydland* és *Prescott* pedig „idő-inkonzisztenciaként” tárgyalja azt a helyzetet, hogy a politikusok, rövid távú érdekeik alapján, az általuk is jól ismert és követendőnek tekintett hosszú távú célokkal ellentétesen döntenek. Ennek az államháztartási politika terén az a következménye, hogy a hosszú távú és igazán fontos célok érvényesítése érdekében stabil eljárási szabályok és mértékek alkalmazására van szükség. Ez egyben azt is jelenti, hogy a „finomhangolás”, különösképpen a költségvetési politika eszközeivel, ellenjavallt. Ezt a következtetést az a tény is megerősíti, hogy a valóságban gyakorlatilag sohasem követték az eredeti keynesi receptet, vagyis hogy fellendülés esetén költségvetési többletre, és visszaesés esetén hiányra van szükség úgy, hogy ezek hosszú távon kiegyenlítsék egymást.

Az egyezmény értékelésével és a felülvizsgálatára való törekvésekkel kapcsolatos vitákat e keret között nem lehet megtárgyalni, de célszerű összegezni a szerzőnek az új tagállamokkal kapcsolatos következtetéseit. Ezek szerint az új tagállamoknak nem az a legnagyobb gondjuk, hogy mikor és milyen költségvetési trükkök révén küzdik be magukat az euró és az egyezmény rendszerébe, hanem az, hogy az államadósság jelenlegi dinamikája nem fenntartható. Ezért az új tagállamok saját nemzeti érdeke, hogy állam-pénzügyi rendszerük zültségét megszüntessék, és hogy szabálykövető rendszerre térjenek át. Még itt is érdemes idézni azt a részletet, hogy *Orbán* és *Szapáry* számításai szerint Csehország és Magyarország esetében a fenntartható mérték 40-45 százalék körül lehet. Sajnálatos módon nem lehet arra számítani, hogy a növekedés úgy felgyorsuljon, hogy az adósság ennek folytán csökkenjen le erre a kívánatos szintre. Az ehhez a fejezethez kapcsolódó statisztikai melléklet jól támasztja alá ezeknek a kérdéseknek a tárgyalását.

A recenzor reméli, hogy a szerző nem tartja méltánytalan eljárásnak, ha e recenzió voltaképpen lezárul könyve központinak minősített és a követendő magyar gazdaságpolitikát közvetlenül érintő fejezeteinek különösképpen részletes, a recenzió szokványos keretén túlmenő ismertetésével. A kötet fennmaradó részének tárgyalása itt csak egészen

rövidre fogható, részben helyhiány miatt, részben pedig azért, mert ez a rész nem különbözik lényeges mértékben a korábbi, angol nyelvű kiadástól, amelyről most jelent meg a már idézett recenzió. A korábbinál részletesebb tárgyalásra nincs lehetőség, az előző recenzióban már leírtak megismétlése pedig fölösleges, és megengedhetetlen is lenne. A 10. fejezet az orosz átalakulással, a 11. fejezet pedig elsősorban Kínával foglalkozik. A 12. fejezet „A magántulajdon, a szabályozás és a szabályozott piacok. Gondolatok a piaci koordináció terjedéséről és hatékonyságáról” címet viseli, a 13. fejezet címe pedig „Az intézmények és a gazdaság fejlődése. Megoldások és kérdések az új évezred közgazdaságtanában”.

Az itt ismertetett könyv *Olsonnal* kezdődik és *Meier* és *Stiglitz* valóban korszakos jelentőségű könyvének idézése után *Olsonnal* fejeződik be. Ez egyértelműen mutatja azt, amire már a korábbi recenzió utolsó bekezdéseiben is utaltam, hogy a szerző félreérthetetlenül úgy mutatkozik be, mint a modern közgazdaságtan progresszív irányzatának képviselője. A progresszív irányzathoz való tartozása azonban nem jelenti azt, hogy elutasítaná a hagyományos főirányt. Éppen ellenkezőleg, a hagyományos főirány és az új fejlődésemélet ötvözésére, olyan új konszenzus kialakítására törekszik, mind amilyen fél évszázaddal ezelőtt jött létre a neoklasszikus és a keynesi gondolkodás összhangjának megteremtésével.

Ez a törekvés új és még határozottabb dimenziót kap könyvének most ismertetett, új és bővített kiadásában. A könyv legfontosabb ajánlása kettős. Az egyik, hogy maradéktalanul be kell tartani a hagyományos főirány tanításait. Empirikus adatok bizonyítják, hogy előzetes stabilizáció nélkül nincs növekedés. Ezen is túlmenően, nincs növekedés tartósan kiegyensúlyozatlan költségvetés és infláció körülményei közt. Ugyanezt európai kontextusba átvéve, szigorúan be kell tartani, elsősorban az érintett országok és különösképpen a fölemelkedő országok saját érdekeire való tekintettel, a Stabilitási és Növekedési Egyezmény rendelkezéseit. Nem szabad ezek kijátszására vagy megkerülésére törekedni. Fel kell ismerni, hogy az egyezmény és az euró szükségképpen együtt jár, ugyanannak az éremnek két oldala. Az új demokráciák saját elemi érdeke ennek felismerése, az ezzel járó követelmények teljes mértékű teljesítése és az euró mielőbbi bevezetése. Ez idáig a hagyományos főirány tanításainak legteljesebb mértékű, az unió tényleges gyakorlatánál is következetesebb követése.

A szerző ugyanakkor a leghatározottabban állítja azt is, hogy a stabilizáció nem vezet automatikusan növekedésre. Ezt is átvéve európai kontextusba, kimondja, hogy az EU-hoz való csatlakozás sem vezet automatikusan növekedésre, sőt hogy már most is megmutatkoznak a kifáradásnak és a növekedés lassulásának jelei. A leghatározottabban helyteleníti a csatlakozási tárgyalások során megmutatkozott kioktató-nevelő magatartást. Kimondja, hogy az európai intézmények másolásának kora véget ért, hogy a föderális jelleg erősödik, az egyes országok institutionális berendezkedése közti különbségek nőnek, és hogy az egyes országoknak saját útjukat kell járniuk. Ez viszont egyértelműen az új iskola hangja. A kettő ötvözésének valóságos igénye ténylegesen megmutatkozik tehát még a részletekben is.

Ezek az általános jellegű megállapításokon túlmenően a szerzőnek határozott mondanivalója van a magyar gazdaságpolitika számára is. Nemcsak az erősebb fél részéről megmutatkozott kioktató-nevelő magatartást helyteleníti, hanem azt is, hogy ezt a gyöngébb fél, adott esetben a magyar, elfogadta. Alig leplezhető szimpátiával számol be arról a kemény magatartásról, amelyet egyes alkalmakkor a lengyelek tanúsítottak. *Olsoni* értelmezés szerint ítéli meg vagy inkább ítéli el a magyar belpolitikai viszonyokat azzal, hogy érdekcsoportok és különösképpen a populizmusban egymásra lícitáló érdekcsoportok által mélyen megosztott társadalom növekedési teljesítménye csak rossz lehet. Félreérthetetlenül leírja az alaposan végiggondolt és nem a külföldi példák máso-

lására felépülő szerkezeti reformok elkerülhetetlen szükségességét is. Ez valóban a két iskola összehangolt tanításainak hazai alkalmazása.

A könyvet ezért feltétlenül alapos tanulmányozásra ajánlom mind a szakma, mind a nagyközönség részére. Ezt annál inkább megtehetem, mert a szélesebb közönség számára is sokkal érthetőbb, mint a korábbi, angol nyelvű változat. Nem lehet elég nagy elismeréssel szólni az egészen különösképpen részletes irodalmi hivatkozásokról és természetesen a statisztikai anyagról sem. A rendkívül bőséges irodalmi hivatkozás nagymértékben megkönnyíti a további tájékozódást a részletek iránt érdeklődők számára. Ezt a munkát mindezek alapján az utóbbi évek magyar közgazdasági irodalma egyik legfontosabb alkotásának kell tekintenünk.

Irodalom

- Csaba László* [2005]: *The New Political Economy of Emerging Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 359 o.
- Olson, Mancur* [1982/1987]: *Nemzetek felemelkedése és hanyatlása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 400. o. (The Rise and Decline of Nations. Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities. Yale University Press, New Haven and London, 1982, 273 o.)
- Szakolczai György* [2006]: *A Felemelkedő Európa új politikai gazdaságtana*. *Valóság*, LIX, évf., előkészületben.

Szakolczai György